

Kolik zlomků Klementova spisu *Hypotyposes* skutečně máme?*

Jana Plátová

Dílo Klementa Alexandrijského je v dnešní době známé především prostřednictvím trojice jeho spisů *Pobídka Řekům* (*Protrepticus*), *Vychovatel* (*Paedagogus*) a *Stromata*. Sledujeme-li Klementa jako na reprezentanta alexandrijské tradice proslavené alegorickým výkladem Bible, neměli bychom opomenout ani homilii *Který boháč bude spasen?* (*Quis dives salvetur?*), komentující evangelní perikopu o povolání bohatého mladíka. Starověcí autoři ovšem dosvědčují, že vedle těchto textů Klement napsal také rozsáhlé dílo s názvem *Hypotyposes*, které mělo být jakýmsi stručným komentářem Písma.

1. EUSEBIOVO SVĚDECTVÍ

Nejstarší a pravděpodobně také nejrozsáhlejší soupis Klementových děl se nachází v šesté knize Eusebiových *Církevních dějin*. Vedle *Stromat*, hned na druhém místě, zde Eusebius uvádí dílo s názvem *Hypotyposes*, a teprve potom vyjmenovává ostatní Klementova díla: *Protrepticus*, *Paedagogus*, *Který boháč bude spasen?*, *O Velikonocích*, *O postu*, *O pomluvě*, *Povzbuzení k vytrvalosti aneb nově pokřtěným* a naposledy knihu s názvem *Církevní pravidla aneb proti judaistům*.¹ Není pochyb o tom, že právě těmto prvním dvěma Klementovým spisům (*Stromata* a *Hypotyposes*) dává Eusebius nejvíce prostoru. U obou uvádí shodný počet knih (osm) a zabývá se rovněž jejich obsahem: veden patrně svým vlastním zájmem výslovně uvádí u obou děl biblické knihy, z nichž Klement cituje, nebo je přímo interpretuje, a to přesto, že se jedná dle Eusebia o knihy z hlediska příslušnosti k biblickému kánonu „sporné“. V případě *Stromat* Klement

* Studie byla připravena za podpory projektu GA ČR P401/12/G168 „Historie a interpretace Bible“. Příspěvek byl ve stručnější podobě přednesen během Patristické konference, konané 24.–25. září 2015 na CMTF UP v Olomouci.

¹ Eusebius, *Hist. eccl.* VI,13,1–3.

podle Eusebia cituje mimo jiné z Knihy Moudrosti, Sírachovce a Listů Židům, Barnabášova, Klementova a Judova; v případě *Hypotyposes*, o nichž Eusebius píše, že v nich Klement vykládá „celý kánon Písma“,² jsou mezi „spornými“ knihami jmenovány tyto: stejně jako u *Stromat* List Judův a Barnabášův, navíc ale i „ostatní katolické epištoly“ (bez bližšího určení) a Petrova Apokalypsa.³

Kromě těchto informací se Eusebius soustředí na některé z pohledu historika klíčové osobnosti, na něž se Klement ve svém díle buď přímo odvolává, nebo se o nich alespoň zmiňuje. V případě *Stromat* jsou to Tatián, Kassián, Filón, Aristobúlos, Josef (myšleno Flavius), Demetrius a Eupolemus; v případě *Hypotyposes* zmiňuje Eusebius jediné jméno, a to osobu Klementova učitele Pantaina.⁴ Svůj referát o *Hypotyposes* dokresluje Eusebius vzápětí dvěma ukázkami: první se týká Klementova přesvědčení ohledně Pavlova autorství Listu Židům,⁵ druhá hovoří o pořadí sepsání čtyř evangelií.⁶ Oba tyto texty zařadil již John Potter, a po něm i Theodor Zahn a Otto Stählin, mezi zlomky spisu *Hypotyposes*.⁷

Porovnáme-li Eusebiovu zprávu o *Stromatech* se skutečným obsahem tohoto Klementova díla, musíme uznat, že informace, které nám o něm dává, jsou sice dosti kusé, nicméně netvrdí nic, co by nebylo pravda. Není tedy důvod pochybovat, že podobně je tomu i v případě druhého Klementova díla, z něhož se nám (na rozdíl od *Stromat*) dochovaly pouze zlomky.⁸ Avšak kolik zlomků tohoto spisu, jehož důležitost tkví v tom, že se jedná vůbec o první křesťanský komentář Písma, vlastně máme?

² Eusebius, *Hist. eccl.* VI,14,1.

³ Eusebius, *Hist. eccl.* VI,13,6 a 14,1.

⁴ Eusebius, *Hist. eccl.* VI,13,7 a 13,2.

⁵ Eusebius, *Hist. eccl.* VI,14,2–4.

⁶ Eusebius, *Hist. eccl.* VI,14,5–8.

⁷ Srov. J. POTTER (ed.), *Clementis Alexandrini opera, quae exstant*, Oxonii, 1715, s. 1016 a 1023; Th. ZAHN, *Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons und der altkirchlichen Literatur*, III. *Supplementum Clementinum*, Erlangen: Deichert, 1884, s. 71–2 (zl. 14 a 15); O. STÄHLIN – L. FRÜCHTEL – U. TREU (ed.), *Clemens Alexandrinus III*, GCS 17, Berlin: Akademie-Verlag, 1970², s. 197 a 201 (zl. 8 a 22). Kromě těchto textů se v Eusebiovyh *Cirkevních dějinách* nachází dalších pět zlomků spisu *Hypotyposes*.

⁸ Důvěra, kterou máme vůči Eusebiovi, není bezmezná. Jednak nepočítáme s tím, že by z Klementova díla citoval doslovně (viz níže, s. 4), jednak si klademe otázku, zda text, který měl Eusebius k dispozici (podobně i ostatní autoři, u nichž se dochovaly další zlomky), byl hotový komentář Písma, anebo spíše přípravné poznámky k němu.

2. JISTÉ A NEJISTÉ ZLOMKY SPISU *HYPOTYPOSES*⁹

Stählinova edice v řadě GCS uvádí, jak známo, 24 zlomků. Jedná se o různorodé texty (v délce od dvou řádků až po několikastránkový text) shromažďované postupně všemi významnými vydavateli Klementa počínaje Johnem Potterem a druhým vydáním Stählinovy edice konče. K těmto 24 zlomkům je třeba připočíst ještě jeden zlomek (v pořadí dvacátý pátý), který našel na okraji evangelního kodexu Laurentianus Conv. Sopp. 159 a roku 1983 časopisecky publikoval Filippo di Benedetto¹⁰ (viz přehled zlomků v tab. č. 1., s. 14).

Presvědčení o příslušnosti všech těchto zlomků ke spisu *Hypotyposes* vychází ze skutečnosti, že jsou uvedeny jak Klementovým jménem, tak opatřeny poznámkou, že se jedná o výtah právě z tohoto Klementova díla. To však ještě neznamená, že by o jejich autenticitě nebyly vysloveny pochybnosti. Jedním z nejdiskutovanějších textů se stal zl. 23 dochovaný u Fótia, údajně svědčící o tom, že Klement zastával nauku o dvojím logu.¹¹ Roku 1993 navrhl Christoph Marksches ve své vynikající studii „*Die wunderliche Mär von zwei Logoi*. Clemens Alexandrinus, Frgm. 23 – Zeugnis eines Arius ante Arium oder des arianischen Streits selbst?“ označovat tento zlomek jako pseudo-Klementův.¹² Nejistota ohledně

⁹ Vycházím zde z rozdělení zlomků, které jsem navrhla v „Bemerkungen zu den *Hypotyposen*-Fragmenten des Clemens Alexandrinus“, *Studia Patristica* (= SP) 46 (2010): 183–185: (A) zlomky, které jsou uváděny jako Klementovy zlomky spisu *Hypotyposes*; (B) zlomky, které komentují určitý biblický verš a jsou uváděny pod Klementovým jménem, ale bez udání konkrétního díla; (C) zlomky, u nichž chybí jak odkaz na konkrétní dílo, tak Klementovo jméno – jedná se o texty, na které upozornil Utto Riedinger (viz níže, s. 5nn).

¹⁰ F. DI BENEDETTO, „Un nuovo frammento delle *Ipotiposi* di Clemente Alessandrino“, *Sileno* 9 (1983): 75–82. Fotokopii příslušné strany kodexu uvádím v Klement Alexandrijský, *Exegetické zlomky*, Praha: OIKOYMENH, 2014, s. 245n.; přepis a překlad zlomku tamtéž, s. 182–185.

¹¹ Z rozsáhlé literatury k tomuto tématu srov. především A. KNAUBER, „Die patrologische Schätzung des Clemens von Alexandrien“, in *Kyriakon. FS Johannes Quasten*, P. Granfield – J. A. Jungmann (ed.), sv. I, Münster: Aschendorff, 1973, s. 294–303; Ch. MARKSCHIES, „*Die wunderliche Mär von zwei Logoi*. Clemens Alexandrinus, Frgm. 23 – Zeugnis eines Arius ante Arium oder des arianischen Streits selbst?“, in *Logos. FS für Luise Abramowski*, H. C. Brennecke et al. (ed.), BZNW 67, Berlin: De Gruyter, 1993, s. 193–219; M. J. EDWARDS, „Clement of Alexandria and His Doctrine of the Logos“, *VigChr* 54 (2000): 159–177; P. ASHWIN-SIEJKOWSKI, *Clement of Alexandria on Trial: The Evidence of „Heresy“ from Photius’ Bibliotheca*, Suppl. *VigChr* 101, Leiden: Brill, 2010.

¹² Srov. MARKSCHIES, „*Die wunderliche Mär von zwei Logoi*“, s. 217.

textu označovaného jako zl. 24 (jinak nazývaného také jako *Adumbrationes*) vychází zase ze skutečnosti, že se jedná o latinský překlad, pořízený až v 6. století.¹³ Pochybnosti o autenticitě těchto textů, tedy zl. 23 a 24, souvisejí zcela jistě s postupně se rozvíjející tendencí vyřadit Klementa ze scény rodící se ortodoxie, nebo alespoň jeho učení purifikovat.¹⁴

Kromě těchto dvou problematických zlomků je třeba mít na paměti charakter sedmi zlomků dochovaných u Eusebia (zl. 4, 8–10, 13–14 a 22). Přestože Eusebiův zájem o Klementův komentář Písma je nesporný, nelze si nevšimnout, že některé texty, které jsou ve Stählinově edici uvedeny jako zlomky, nejsou citace v pravém slova smyslu, ale spíše volné parafráze. Jiné texty, především zlomky dochované u Maxima Vyznavače (zl. 5 a 11) a Johanna Moscha (zl. 6), spadají spíše do kategorie „svědectví“, neboť pouze zmiňují téma, o němž Klement v dané knize *Hypotyposes* hovoří, ale nejsou uvozeny jako doslovné citace.

Zajímavé je sledovat, z jaké knihy *Hypotyposes* jednotlivé zlomky pocházejí. Všechny zlomky ve Stählinově edici komentují novozákonní pasáže a (nakolik je u nich uvedeno číslo knihy) jsou ze čtvrté až sedmé knihy *Hypotyposes*: u čtvrté a páté knihy se jedná výhradně o komentáře k vybraným veršům Pavlových listů (včetně Listu Židům), zlomky z šesté knihy se vztahují k textu evangelií, resp. Skutků, ze sedmé knihy se nám dochovaly zlomky k pastorálním a katolickým epištolám. Do tohoto rozložení na první pohled nezapadá zl. 25 objevený Di Benedettim, který se vztahuje k verši Mt 11,11 a je situován do osmé knihy *Hypotyposes* (nikoli do šesté, jak bychom očekávali).¹⁵ Z první až třetí knihy nebyl dosud objeven žádný zlomek. Na základě svědectví starověkých autorů, kteří uvádějí, že se jednalo o komentáře k celému Písmu,¹⁶ se tedy lze

¹³ To znamená, že je třeba počítat s jistými „korekturami“ překladatele, snad podobně jako v případě Rufinova překladu Řigena. Mnohem skeptičtější je v této otázce Davide Dainese, který se domnívá, že *Adumbrationes* vůbec nepatří k *Hypotyposes* (viz *Clemente Alessandrino: Adombrazioni*, vyd. D. Dainese, *Letture Cristiane del Primo Millennio* 51, Milano: Paoline, 2014, s. 37–43). Jeho argumentace není ovšem zcela přesvědčivá; Dainese kupř. zcela opomíjí Eusebiovo svědectví v *Hist. eccl.* VI,14,1, kde se říká, že Klement v *Hypotyposes* komentoval „List Judův a ostatní katolické epištoly“, tedy právě ty novozákonní knihy, které jsou předmětem komentáře v *Adumbrationes* a zároveň nejsou komentovány na žádném jiném místě Klementova díla.

¹⁴ K tomu srov. především KNAUBER, „Die patrologische Schätzung“, s. 289–308.

¹⁵ Teoreticky by se mohlo jednat o chybu opisovače (scholiasty), což však není častý případ. Navíc u uvedeného kodexu (Laur. Conv. Sopp. 159), který se vyznačuje formální i obsahovou precizností, není důvod podobnou chybu předpokládat.

¹⁶ Srov. Eusebius, *Hist. eccl.* VI,13,2; 14,1, a Photius, *Bibliotheca*, 109,89a6–40.

domnívat, že první tři knihy obsahovaly komentáře či poznámky k některým veršům Starého zákona.

Kromě těchto zlomků, jejichž příslušnost ke spisu *Hypotypeses* lze považovat za velmi pravděpodobnou, existuje řada Klementových komentářů dochovaných převážně v katénách, z nichž si zaslouží pozornost zvláště zlomky v arabských katénách, které nejsou součástí Stählinovy edice.¹⁷ Tuto skupinu tvoří krátké texty vztahující se vždy k určitému biblickému místu, většinou k textu evangelia, které excerpovali scholiasté z různých Klementových děl. Klementovo jméno sice uvedli, málokdy ovšem napsali také název díla. Většinu z těchto textů se podařilo identifikovat s různými místy Klementových dochovaných děl, pouze osm z nich (čtyři řecké a čtyři arabské) představuje unikátní výklady, pro které zatím nemáme paralelu. Hypoteticky je tedy možné, že se jedná o výpisky z Klementových *Hypotypeses* (viz tab. č. 2 na s. 15, kde jsou potenciální zlomky *Hypotypeses* zvýrazněny).¹⁸

3. „NOVÉ ZLOMKY“ U PS.-KAISARIA A ISIDORA Z PELÚSIA? (RIEDINGEROVA HYPOTÉZA)

Roku 1960 publikoval německý filolog Utto Riedinger rozsáhlý článek s podmanivým názvem „Neue Hypotypesen-Fragmente bei Pseudo-Kaisarius und Isidor von Pelusium“.¹⁹ Odkaz na něj se objevil i ve druhém vydání Stählinovy kritické edice z roku 1970,²⁰ i když texty, které Riedinger považuje za nové zlomky Klementových *Hypotypeses*, do edice zařazeny nebyly. Hlavní potíž spočívá v tom, že tyto údajné zlomky postrádají odkaz nejen na *Hypotypeses*, ale rovněž na samotnou osobu Klementa; pouze pět z nich má evidentní paralelu v jiných Kle-

¹⁷ O těchto zlomcích jsem detailně pojednala v článku „Die Fragmente des Clemens Alexandrinus in den griechischen und arabischen Katenen,“ *SP* 66 (2013): 3–10.

¹⁸ Z hlediska příslušnosti ke konkrétnímu Klementovu dílu „nejisté“ zlomky, komentující určitý biblický verš, jsem souhrnně publikovala v *Klement Alexandrijský, Exegetické zlomky*, s. 188–211.

¹⁹ U. RIEDINGER, „Neue Hypotypesen-Fragmente bei Pseudo-Kaisarius und Isidor von Pelusium,“ *ZNW* 51 (1960): 154–196.

²⁰ Viz O. STÄHLIN – L. FRÜCHTEL – U. TREU (ed.), *Clemens Alexandrinus III*, GCS 17, 1970², s. 236.

mentových dílech.²¹ Riedinger je přesto přesvědčen o závažnosti svého objevu, který by „mohl osvětlit charakter a strukturu vůbec prvního křesťanského biblického komentáře“.²² Pokud by měl Riedinger pravdu, jednalo by se opravdu o objev nemalé hodnoty – soubor Klementových fragmentů *Hypotyposes* by se rázem téměř dvojnásobně rozrostl! Celkem totiž Riedinger předkládá 24 údajně Klementových textů.²³

Jsou ale jeho důvody dostatečně přesvědčivé na to, aby paralelní pasáže u obou autorů (ps.-Kaisaria a Isidora z Pelúsia) mohly být zařazeny mezi zlomky Klementova ztraceného spisu?

Při práci na kritické edici spisu *Erotapokriseis*, tradičně připisovaného ps.-Kaisariovi, si Riedinger již dříve všiml závislosti tohoto autora na Isidorovi z Pelúsia. A protože věděl, že redakce obou autorů probíhala v šestém století v klášteře akoimétů na břehu Bosporu, což by oba autory spojovalo, podnikl další zkoumání podílu Isidorových listů na ps.-Kaisariově díle a zjistil, že Isidorovu korespondenci, obsahující velké množství citátů Démosthena, Řehoře z Nazianzu a Jana Chrysostoma, ps.-Kaisarios ve svých *Erotapokriseis* průběžně volně parafrázuje. Kromě zmíněných autorit však odhalil u obou autorů paralelní citace (resp. parafráze) dalšího autora (resp. autorů?), kterého identifikoval jako Klementa z Alexandrie. A protože se jedná téměř ve všech případech o interpretaci vybraných veršů Matoušova evangelia,²⁴ vyslovil Riedinger

²¹ Jedná se o zlomky 1, 3, 4, 15 a 17 (podle Riedingerova číslování) s paralelami v *Paed.* I,96,1 a *Strom.* V,91,2; *Strom.* V,16,7; *Protr.* 10,1; *Strom.* IV,95,2; *Protr.* 92,4. Riedingerova hypotéza doposud nebyla, nakolik je mi známo, podrobena vážnější kritice. Někteří badatelé se k ní příležitostně vyjadřují spíše skepticky (viz např. A. LE BOULLUEC [ed.], *Clément d'Alexandrie: Stromate VII*, SC 428, Paris: Cerf, 1997, s. 44, pozn. 2; M. CAMBE, *Avenir solaire et angélique des justes. Le psaume 19 (18) commenté par Clément d'Alexandrie*, CahBiPa 10, Strasbourg: Université de Strasbourg, 2009, s. 39, pozn. 1), avšak díky tomu, že ve druhém vydání Stählinovy edice jsou Riedingerovy články přidány jako relevantní literatura k tématu Klementových zlomků, bývají automaticky citovány jako autorita.

²² Srov. RIEDINGER, „Neue Hypotyposen-Fragmente“, s. 167.

²³ V následujících letech zveřejnil Riedinger ještě další dva údajné Klementovy texty: první z nich považuje za zlomek Klementova plánovaného spisu *O andělech*, druhý je údajně zlomek *Hypotyposes* komentující Př 30,18–20; srov. týž, „Eine Paraphrase des Engel-Traktates von Klemens von Alexandria in den Erotapokriseis des Pseudo-Kaisarios?“, *ZKG* 73 (1962): 253–271, a S. KRAWCZYNSKI – U. RIEDINGER, „Zur Überlieferungsgeschichte des Flavius Josephus und Klemens von Alexandria im 4.–6. Jahrhundert“, *ByZ* 57 (1964): 6–25, zvl. 20–24.

²⁴ Jednotlivé výklady se vztahují k biblickým veršům v tomto pořadí: Mt 13,31; 26,39; 11,12; 11,11 (bis); 13,33; 13,47–48; 17,24–27; 21,18–19; 24,40–41; Ž 17,9 (LXX); Mt 3,10;

domněnku, že se jedná o dvě různá zpracování Klementova ztraceného komentáře Písma.²⁵

Riedinger se snaží vidět v ps.-Kaisariově díle posloupnost jednotlivých veršů Mt, aby doložil, že předlohou byl právě Klementův komentář.²⁶ To se mi však zdá poněkud násilné – ve skutečnosti nelze u ps.-Kaisariova spisu *Erotapokriseis* jasnou posloupnost vysledovat.²⁷ Ani samotná skutečnost, že se jedná o komentáře k veršům Mt, Riedingerovu hypotézu nepotvrzuje. Z Eusebiova a Fótiova svědectví totiž víme, že *Hypotyposes* měly být jakýmsi komentářem k vybraným veršům Písma (Starého i Nového zákona), které byly interpretačně problematické. Dokonce se zdá, že přednostně byly v *Hypotyposes* komentovány knihy „sporné“. Mnohem pravděpodobnější se tedy zdá, že oba autoři čerpali z nějakých katén, které obsahovaly mimo jiné Klementovy zlomky, ov-

3,12; 24,7nn.; 5,25; 5,29–30; 10,16 (bis); 13,3–7; 18,21–22; Sk 5,1–11; Mt 24,16–20; Př 30,18–20.

²⁵ Srov. U. RIEDINGER, „Neue Hypotyposen-Fragmente,“ s. 154–168; na s. 168 shrnuje argumenty, které ho k této hypotéze vedou, do sedmi bodů (ve volném překladu): „1. Paralely mezi oběma autory mají v pseudo-Kaisariově textu charakter volné posloupnosti (Mt 11–24, 3–10), z čehož můžeme usoudit, že předlohou pro ně byl komentář k Matoušovu evangeliu, nebo že jde přímo o doslovné citace z něj. Formální stránkou odpovídají tyto texty představě, kterou máme o Klementově spisu podle ostatních fragmentů, zvláště z pseudo-Oikúmeniových fragmentů: jedná se o krátké komentáře (scholia) k vybraným biblickým veršům nebo jejich částem. Komentovaná část verše je vždy předem citována, po ní následuje výklad, často uvedený slovem τούτέστι. 2. Komentovaný text Písma u pseudo-Kaisaria je blízký tzv. západnímu typu, jehož používání je u Klementa známé. 3. Stählin a Früchtel sice uvádějí v rejstříku testimonií Isidorovy dopisy, je však nápadné, že pouze dopisy I 300–500. Dopisy, v nichž jsou paralely s pseudo-Kaisariem (a podle Riedingera tedy obsahují možné fragmenty Klementova spisu *Hypotyposes*), jsou naproti tomu téměř všechny do I 300. 4. Pro pět fragmentů nacházíme paralelu v jiných Klementových dílech, v případě zl. 15 (podle Riedingerova číslování) se zdá, že Klement opravuje svou vlastní formulaci, aby nemohla být zneužita gnostickými skupinami. 5. Relativně velký počet narážek na osobnosti předkřesťanské éry odpovídá Klementovu stylu a zájmu. 6. Je doloženo, že redakce Isidorových dopisů probíhala přibližně ve stejnou dobu a na stejném místě jako redakční práce spisu *Erotapokriseis*: v 6. stol. v klášteře akoimétů na břehu Bosporu. Také Johannes Moschos, Maxim Vyznavač a Cassiodorus, od nichž máme dochovány autentické zlomky spisu *Hypotyposes*, žili mnišským způsobem života v 6. století; zdá se tedy, že mniši pracující na redakci Isidora a pseudo-Kaisaria dobře zapadají do období 6. stol., kdy se Klementovy *Hypotyposes* patrně těšily velkému zájmu. 7. Důkladné prozkoumání rukopisů katén a florilegií by mohlo poskytnout další kritéria pro rozšíření zde předložených výsledků.“

²⁶ Viz argument č. 1 v předcházející poznámce.

²⁷ Srov. zde pozn. 24.

šem nikoli přednostně z jeho *Hypotyposes*, ale mnohem spíše ze *Stromat*, *Paedagoga* a *Protreptiku*. Tomu by nakonec odpovídala i skutečnost, že u pěti textů našel Riedinger přímou paralelu s těmito Klementovými dochovanými díly: jedná se o zlomky 1, 3, 4, 15 a 17 (podle Riedingerova číslování) s paralelami v *Paed.* I,96,1 a *Strom.* V,91,2; *Strom.* V,16,7; *Protr.* 10,1; *Strom.* IV,95,2; *Protr.* 92,4.²⁸ Autor se sice snaží vysvětlit odlišné formulace jakožto korekturu samotného Klementa, který prý napsal *Hypotyposes* dříve než *Stromata*, v nichž pak některé své nesprávné či neopatrné výroky opravil,²⁹ toto vysvětlení však nepůsobí příliš přesvědčivě. Pomineme-li obecně sdílenou nejistotu ohledně datace Klementových děl, nesmíme opominout skutečnost, že u ostatních zlomků *Hypotyposes* takovou tendenci nenacházíme (většinou se jedná o unikátní komentáře či poznámky k veršům, které Klement jinde ani necituje, ani nevykládá). Jako pravděpodobnější se mi proto zdá vysvětlení, že se jedná o pasáže excerpované přímo ze *Stromat* (resp. *Paedagoga* a *Protreptiku*), které byly s nejlepším úmyslem upraveny nikoli samotným Klementem, ale buď Isidorem, nebo nějakým jiným mnichem (který mohl být zároveň tvůrcem katén k Mt), a z jehož poznámek Isidor, stejně jako ps.-Kaisarios, čerpal.

Riedingerově hypotéze mnoho neprospívá ani další argument, že totiž poměrně početné narážky na osobnosti předkřesťanské éry odpovídají stylu a zájmům našeho autora.³⁰ To je jistě pravda v případě jiných Klementových děl, právě u zlomků spisu *Hypotyposes* (*Adumbrationes* nevyjímaje) je však absence odkazování na „klasiky“ na první pohled nápadná.

Za dostatečně přesvědčivý nepovažujeme ani argument, že text Mt citovaný u ps.-Kaisaria a Isidora je blízký tzv. západnímu typu, což údajně odpovídá textu, který Klement používal.³¹ Díky vynikající studii Carla P. Cosaerta dnes již víme, že text, s nímž Klement pracoval, není monolitický. Namísto závěru, že v Alexandrii koncem druhého století převážoval jeden textový typ (jak se snažili doložit Michael Mees a Gérard Zaphiris,³² a jak předpokládá také Riedinger), Klementovy citace evangelií

²⁸ Srov. RIEDINGER, „Neue Hypotyposen-Fragmente,“ s. 169.

²⁹ Srov. tamtéž, s. 183 (odvolává se přitom na mínění Adolfa von Harnacka). Viz také argument č. 4 v pozn. 25.

³⁰ Jedná se o argument č. 5 v pozn. 25.

³¹ Viz argument č. 2 v pozn. 25.

³² Viz G. ZAPHIRIS, *Le texte de l'Évangile selon saint Matthieu d'après les citations de Clément d'Alexandrie comparées aux citations des Pères et des Théologiens grecs du IIe au Xe siècle*,

dle Cosaertova zkoumání napovídají tomu, že zde bylo v oběhu několik různých verzí, přičemž Klement sám zjevně nedával přednost výhradně jedině z nich.³³

Riedingerův argument týkající se testimonií ve Stählinově rejstříku³⁴ zní sice na první pohled přesvědčivě, potíží spočívá v tom, že dnes již víme, že Stählinův rejstřík není všeobsažný, a tedy ani úplně spolehlivý.

Zvláštní pozornost si zaslouží dva Riedingerovy texty, které se zabývají výkladem verše Mt 11,11.³⁵ Porovnáme-li je s výkladem dochovaným v kodexu Laurentianus 159, tj. naposledy objeveným zlomkem *Hypotyposes*,³⁶ vztahujícím se rovněž k Mt 11,11, zjistíme, že se tyto výklady ani trochu nepodobají. Zatímco zl. 25 hovoří o postavení „spravedlivých“ před a po smrti a odvolává se přitom na učení „starce“ (ἐλεγεῖν ὁ πρεσβύτερος), zřejmě Pantaina, oba Riedingerovy texty se soustředí na osobu Jana Křtitele (první z nich také na Zachariáše a jeho němotu). Oba Riedingerovy texty také v rámci svého výkladu odkazují na Pavlovy listy (Žd 1,1; 7,19 a 8,13; Ř 6,3–5), zatímco Klementův výklad v *Hypotyposes*, zl. 25, na žádný další verš neodkazuje. Bylo by velmi nepravděpodobné, že by Klement v *Hypotyposes* uváděl více výkladů jednoho verše a pisatel kodexu Laurentianus 159 nám tuto informaci zamlčel. Navíc pro Klementa není typické, aby k jednomu verši uváděl mnoho možných výkladů (alespoň u dochovaných zlomků to nedělá).³⁷ Jedná

Gembloux: Duculot, 1970, a M. MEES, *Die Zitate aus dem Neuen Testament bei Clemens von Alexandrien I–II*, Quaderni di VetChr 2, Bari: Istituto di Letteratura Cristiana Antica, 1970.

³³ Srov. C. P. COSAERT, *The Text of the Gospels in Clement of Alexandria*, Leiden: Brill 2008. Ke kritice Zaphirise a Meese viz s. 39–44; závěry formuluje Cosaert na s. 305–310. Cosaert také počítá s tím, že Klement v Alexandrii nevyrůstal, a mohl si tedy texty evangelií přinést buď ve své paměti, nebo dokonce fyzicky s sebou z míst svého předchozího pobytu.

³⁴ Jedná se o argument č. 3 v pozn. 25.

³⁵ Jedná se o paralelní texty ps.-Kaisaria a Isidora z Pelúsia, označené v Riedingerově článku jako zlomky 4 a 5; viz RIEDINGER, „Neue Hypotyposen-Fragmente,“ s. 173–175.

³⁶ Přepis zlomku uvádí DI BENEDETTO, „Un nuovo frammento,“ s. 78; viz též Klement Alexandrijský, *Exegetické zlomky*, s. 182–185.

³⁷ Klementovy poznámky k jednotlivým veršům nejsou systematicky řazené alegorické výklady, jak tomu bude u pozdějších autorů Origenem počínaje. Spíše představují exegetickou práci osobitého stylu: někdy se jedná o filologické upřesnění gramatického spojení, jindy o komentář k osobě či události, o níž je řeč, či morální povzbuzení ke křesťanskému životu podle příslušného místa Písma. Jen někdy se jedná zároveň o výklad alegorický. Srov. také mínění E. OSBORNA, „Clement's Hypotyposeis. Macarius Revisited,“ *SecCent* 10 (1990): 235: „... it (sc. the *Hypotyposes*) provides examples of

se tedy o parafrázi úplně jiného autora? Nebo je to jiné místo z jiného neznámého Klementova díla? Nevíme. Nicméně poté, co Filippo Di Benedetto našel text, u něhož je výslovně uvedeno, že se jedná o zlomek spisu *Hypotyposes*, a jehož výklad verše Mt 11,11 je zcela jiný (a navíc se pravděpodobně odvolává na učení Pantaina), je Riedingerova hypotéza jen těžko obhajitelná.

Riedingerův přínos je z hlediska zkoumání recepce Klementova díla nesporný. Oba autoři, ps.-Kaisarios a Isidor z Pelúsia, dosvědčují, že Klement byl, obzvláště v mnišském prostředí, ještě v šestém století oblíbeným autorem. Nelze zpochybnit, že Isidor měl na přelomu čtvrtého a pátého století k dispozici Klementovo dílo, z něhož ve svých dopisech čerpal. Paralely na pěti místech to jasně dosvědčují. Že by však měl k dispozici také *Hypotyposes* a že se v případě ostatních Riedingerem uvedených míst vůbec jedná o výpisky z Klementa, nepovažujeme za příliš pravděpodobné.

4. *ECLOGAE PROPHETICAE* JAKO MOŽNÝ ZLOMEK / ZLOMKY *HYPOTYPOSES*?

Nezbývá tedy než konstatovat, že od vydání Stählinovy edice se počet fragmentů nerozrostl tak významně, jak by si Utto Riedinger přál.³⁸ Domnívám se, že s výjimkou Di Benedettiho objevu a s výjimkou několika zlomků dochovaných v arabských katénách, nemáme, bohužel, v porovnání se Stählinovou edicí žádný nový text, o němž bychom mohli af už s jistotou, nebo jen s pravděpodobností tvrdit, že se jedná o zlomek Klementova ztraceného komentáře Písma.

Možná se ale při pátrání po zlomcích Klementova spisu díváme špatným směrem. Možná nevidíme to, co již máme. Není možné, že by se část (nebo části) Klementových *Hypotyposes* skrývaly v textu označovaném jako *Eclogae propheticae*? Jaké jsou argumenty podporující tuto hypotézu?

the use of Scripture in a distinctive way. Clement does not, in the fragments which we have, use the allegorical method of interpretation which he took over from Philo and which dominated early Christian exegesis at this time."

³⁸ V článku z roku 1964, tedy několik let před publikováním druhého vydání Stählinovy edice, si Riedinger posteskl ohledně skepse L. Früchtela, který jeho texty již tehdy zřejmě odmítl zařadit do nového vydání Klementových spisů (srov. KRAWCZYNSKI – RIEDINGER, „Zur Überlieferungsgeschichte,“ s. 17).

1. Svým obsahem i formou *Eklogy* (přesněji řečeno jejich části) dobře zapadají mezi zlomky spisu *Hypotyposes*, které se nám dochovaly. Stejně jako ony i některé části *Eklog* (zvláště první a poslední třetina) výběrově komentují určité pasáže Písma. Především systematický komentář Ž 18 (LXX) v *Ecl.* 51–63 připomíná styl komentáře tak, jak se nám dochoval v nejdelším zlomku *Hypotyposes*, *Adumbrationes*.

2. Biblické knihy, jejichž části jsou v *Eklogách* výběrově komentovány, odpovídají svědectví starověkých autorů o *Hypotyposes*, v nichž Klement údajně komentoval pasáže ze Starého i Nového zákona. Všechny zlomky spisu *Hypotyposes*, které dnes máme k dispozici, komentují novozákonní pasáže a pocházejí ze čtvrté až osmé knihy. Je tedy logické předpokládat, že první tři knihy mohly obsahovat komentáře (či poznámky) k vybraným veršům Starého zákona. Značná část *Eklog* je věnována výkladu určitých starozákonních míst, zejména prvních veršů knihy Genesis, malých proroků a tří Žalmů (Ž 17–19 LXX), což odpovídá Fótiovu svědectví.³⁹ Právě v *Eklogách* (a v žádném jiném Klementově díle!) najdeme několikrát citovanou *Petrovu apokalypsu*, jak o tom svědčí Eusebius.⁴⁰ Dále Eusebius píše, že v *Hypotyposes* Klement „výslovně (ὀνομαστί) vzpomíná Pantaina jako svého učitele, uvádí jeho výklady Písma a to, co mu od něj bylo předáno“.⁴¹ Jediná explicitní zmínka o Pantainovi, resp. přímý odkaz na jeho výklad verše Ž 18,5c LXX („Bůh si na slunci postavil svůj stan...“), se nachází v *Ecl.* 56,2.⁴²

3. Eusebius (ani žádný jiný starověký autor podávající svědectví o Klementovi) spis s názvem *Eclogae propheticae* mezi Klementovými díly nezmiňuje. Je tedy pravděpodobné, že se jedná o nehotové dílo, jehož název je až sekundární.

4. Jako další z důvodů potvrzujících sounáležitost *Eklog* se zlomky spisu *Hypotyposes* lze uvést i skutečnost, že na rozdíl od jiných Klementových děl ani v jednom z těchto textů Klement výslovně necituje autory pohanské provenience.⁴³

³⁹ Srov. Photius, *Bibliotheca*, 109,89a6–40.

⁴⁰ Srov. Eusebius, *Hist. eccl.* VI,14,1.

⁴¹ Srov. Eusebius, *Hist. eccl.* VI,13,2.

⁴² Kromě toho lze vliv Klementova učitele předpokládat i na dalším místě, kde se popisuje vznik lidského embrya (srov. *Ecl.* 50).

⁴³ Zcela ojedinělý je odkaz na Pythagoru v *Ecl.* 32,1.

5. Přehlédnout bychom neměli ani pasáž *Ecl.* 32, která představuje jakýsi náčrt teorie inspirace Písma a s ní související interpretační metody, což je téma, které se k práci na biblickém komentáři zcela jistě hodí.

Dělat závěry o tak neuspořádaném, a navíc nedokončeném textu, jakým jsou *Eclogae propheticae*, by bylo odvážné. Nechci na tomto místě tvrdit, že *Eklogy* jsou přímo první částí *Hypotyposes* (oněmi prvními třemi knihami). Existuje však, jak jsme viděli, řada důvodů, které nás opravňují věřit, že *Eklogy* jsou (či byly) Klementovými přípravnými poznámkami, které chtěl při psaní svého dalšího díla, věnovaného výkladu Písma, použít.⁴⁴

Proti této hypotéze by se naopak dalo namítnout, že několik míst *Eklog* má nápadnou paralelu ve *Stromatech* (popř. i v *Paedagogovi* a v *Protreptiku*). Celkem jsem našla šest takových paralel.⁴⁵ Jak tyto podobnosti vysvětlit? Nejsou nakonec *Eklogy* spíše než přípravné poznámky ke spisu *Hypotyposes* přípravné poznámky ke *Stromatům*? Proti tomu hovoří skutečnost, že *Eklogy* obsahují zároveň i velké množství nových témat, s nimiž se v dochovaných Klementových dílech nesetkáme, nebo je Klement ve *Stromatech* či v *Paedagogovi* pojednal jinak (např. popis posmrtných trestů, vznik lidského embrya aj.). Také výklad částí *Žalmů* a úryvků *Petrovy apokalypsy* představují v Klementově literární produkci unikát. Originální je i pojednání o křtu, které v jiných Klementových zmínkách o křesťanské iniciaci nemá obdoby, ani co do obsahové stránky, ale především svým rozsahem.⁴⁶ Vráťm-li se tedy na závěr ještě jednou k otázce, co vlastně *Eklogy* jsou, nevylučuji, že se jedná o přípravné poznámky

⁴⁴ Moje hypotéza je založena na podobném předpokladu, který navrhuje Veronika Černušková, totiž že *Eklogy* jsou přípravné poznámky ke Klementovu budoucímu dílu; viz její příspěvek „The *Eclogae Propheticae* on the Value of Suffering: A Copyist's Excerpts or Clement's Preparatory Notes?“, přednesený během XVII. mezinárodní patristické konference, Oxford, 10.–14. 8. 2015 (přijat do redakčního řízení). Jiná hypotéza počítá spíše s tím, že *Eklogy* jsou výpisky z hotového Klementova díla, snad z *Hypotyposes*.

⁴⁵ Jedná se o tato místa: *Ecl.* 16,1–3 a *Strom.* I,16,3 (resp. *Paed.* I,27,2 a *Protr.* 8,4); *Ecl.* 22,1 a *Strom.* VI,96,2; *Ecl.* 23,2–3 a *Strom.* VII,8,1–9,3; *Ecl.* 45 a *Strom.* IV,138,1; *Ecl.* 56,4–6 a *Strom.* VI,105,1; *Ecl.* 60,1 a *Strom.* VII,79,1.

⁴⁶ Tuto část *Eklog* podrobně analyzoval C. NARDI, *Il battesimo in Clemente Alessandrino. Interpretazione di EP 1–26*, Roma: Augustinianum, 1984. Srov. pojednání o křtu v *Protr.* 82–83 (v souvislosti s obrácením z pohanství ke křesťanství), v *Paed.* I,25–32 (důraz na dostatečnost jediného křtu v opozici ke gnostickému rozlišování dvojho křtu: méně hodnotného křtu vodou pro psychiky a dokonalejšího křtu Duchem pro osvícení pneumatiků – viz také *Excerpta ex Theodoto* 81,1–3). Tematicky by do okruhu Klementových křesťanských textů spadal také zlomek „Nově pokřtěným křesťanům“ (zl. 44 Stählin), avšak o Klementově autorství tohoto textu byly vysloveny důvodné pochybnosti

k různým Klementovým dílům, mezi nimiž byl i fragmentárně dochovaný komentář Písma. Podobné formulace mezi *Eklogami* a *Stromaty* lze jistě objasnit i jiným vysvětlením, zvláště uvědomíme-li si, že se jedná ve všech případech o texty popisující charakter pravého gnostika – zpracovávají tedy téma, k němuž se náš autor rád a často vrací.

ZÁVĚR

Co říci závěrem? Uvedli jsme, že bylo dosud identifikováno 25 jistých (nebo velmi pravděpodobných) a 8 nejistých (potenciálních) zlomků spisu *Hypotyposes*. Jistotu ohledně jejich autenticity, jakož ani ohledně hypotézy, že text dochovaný jako *Eclogae propheticae* (nebo jeho části) by mohl být onou starozákonní částí *Hypotyposes* (nebo pravděpodobněji přípravnými poznámkami na ně) nebudeme mít dříve, než se *Hypotyposes* (znovu?) objeví. Snad někdo z klementologů podnikne pátrání v egyptských koptských kláštorech, kde byly *Hypotyposes* údajně naposledy spatřeny,⁴⁷ bude mít větší štěstí než Eric Osborn a již brzy nás překvapí novým objevem.

(NARDI, *Il battesimo in Clemente Alessandrino*, s. 9, pozn. 1, soudí, že se ve skutečnosti pravděpodobně jedná o text Řehoře z Nazianzu).

⁴⁷ Podle zprávy v cestopise Louise-Alexandre de Launay, hraběte d'Antraigues, byly *Hypotyposes* ještě v druhé polovině 18. století k dispozici v klášteře sv. Makaria v Egyptě. Na základě tohoto svědectví podnikl Francis E. Osborn v 80. a 90. letech minulého století několik studijních cest do tohoto kláštera, avšak bez úspěchu; srov. F. E. OSBORN – C. DUCKWORTH, „Clement of Alexandria's Hypotyposeis: A French Eighteenth-Century Sighting,” *JThS* 36 (1985): 67–83; OSBORN, „Clement's Hypotyposeis. Macarius Revisited,” s. 233–235. Ráda bych na tomto místě poděkovala Vítu Huškovi, který mne upozornil na zajímavý blog Stephana Hullera s mnoha pozoruhodnými komentáři k tématu. Doufejme, že Huller své závěry již brzy zveřejní v některém akademickém časopise.

Příloha

Tab. č. 1: Zlomky Klementových *Hypotyposes*

Potter	Migne	Zahn	Cramer	Stählin	Di Benedetto	Plátová
s. 1014	s. 744	7	—	1	—	1
s. 1014	s. 745	8	V/s. 385 a 473	2	—	2
s. 1014	s. 745	9	V/s. 391	3	—	3
—	—	10	—	4	—	4
—	—	—	—	5	—	5
s. 1016	s. 745	11	—	6	—	6
s. 1015	s. 745	13	—	7	—	7
s. 1016 a 1024	s. 749	15	—	8	—	8
s. 1023	s. 745	16	—	9	—	9
s. 1023	s. 745	17	—	10	—	10
—	—	18	—	11	—	11
—	—	—	—	12	—	12
s. 1015 a 1023	s. 749	19	—	13	—	13
s. 1015 n.	s. 749	20	—	14	—	14
s. 1015	s. 748	21	—	15	—	15
s. 1015	s. 748	22	—	16	—	16
s. 1015	s. 748	23	—	17	—	17
s. 1015	s. 748	24	—	18	—	18
s. 1015	s. 748	25	—	19	—	19
s. 1015	s. 748	26	—	20	—	20
s. 1015	s. 749	27	—	21	—	21
s. 1016 a 1024	s. 748 n.	14	VII/s. 286	22	—	22
—	—	4	—	23	—	23 ?
s. 1006–11	s. 729–40	s. 79–103	—	24	—	24
—	—	—	—	—	s. 78	25

autor / kodex	komentovaný verš	knha Hyp.
ps.-Occumenius	1K 1,1,10	IV
ps.-Occumenius	2K 5,16	
ps.-Occumenius	2K 6,11–12	
Eusebius	?	V
?	?	
Maximus Confessor	?	
Johannes Moschus	1K 1,14 ?	VI
ps.-Occumenius	Gal 5,24	
Eusebius	evangelium ?	
Eusebius	evangelium ?	VII
Eusebius	evangelium/Skutky ?	
Maximus Confessor	Skutky 17,5–9	
<i>Iul. graec.</i> 354	Mt 8,2–4	VIII
Eusebius	?	
Eusebius	?	
ps.-Occumenius	1Tm 2,6	IX
ps.-Occumenius	1Tm 3,16	
ps.-Occumenius	1Tm 5,8	
ps.-Occumenius	1Tm 5,10	X
ps.-Occumenius	1Tm 5,21	
ps.-Occumenius	1Tm 6,13	
ps.-Occumenius	2Tm 2,2	XI
Eusebius	Žd ?	
Photius	(J 1)	
Cassiodorus	1Pt. Jn. 1–2J	?
<i>Laur. Conv. Sopp.</i> 159	Mt 11,11	?

Tab. č. 2: Klementovy zlomky nejistého původu a zlomky dochované v katénách (obsahující potenciální zlomky spisu *Hypotyposes*)

Cordier	Potter	Migne	Zahn	Cramer	Fleisch	Stählin	Caubet Hurbe	Plátová
–	–	–	–	–	–	49	–	1
–	–	–	–	–	1	–	s. 43	2
–	–	–	–	–	–	–	s. 44	3
–	–	–	–	–	–	–	s. 51	4
II/s. 196 (Mt)	s. 1013	s. 744	4	–	–	53	–	5
–	–	–	–	I/s. 43	–	–	–	6
–	–	–	–	I/s. 48 n.	–	–	–	7
–	–	–	7	I/s. 76	–	55	–	8
–	–	–	8	I/s. 78	–	56	–	9
–	–	–	–	I/s. 81	–	–	–	10
–	–	–	–	–	3	–	s. 102	11
II/s. 482 (Mt)	s. 1014	s. 744	5	–	–	54	–	12
II/s. 492 (Mt)	s. 1014	s. 744	6	–	–	–	–	13
–	–	–	–	–	4	–	s. 169	14
s. 92 (L)	s. 1013	s. 743	9	–	–	57	–	15
s. 400 (L)	s. 1013	s. 743 s.	10	–	–	58	–	16
–	–	–	–	–	5	–	–	17
–	–	–	–	–	5	–	–	18
–	–	–	11	–	–	–	–	19
–	–	–	12	–	–	–	–	20
–	–	–	–	III/s. 113	–	–	–	21
–	–	–	–	IV/s. 291	–	–	–	22
–	–	–	–	IV/s. 369	–	–	–	23
–	–	–	–	IV/s. 372	–	–	–	24
–	–	–	–	V/s. 22	–	–	–	25
–	–	–	–	V/s. 25	–	–	–	26
–	–	–	–	VIII/s. 426	–	–	–	27
–	–	–	13	VIII/s. 243	–	59	–	28
–	–	–	28	–	–	48	–	29

autor / index	komentovaný verš	Klementovo dílo
Anastasios Sinaites	Gn 2,22	<i>Hyp. ?</i>
<i>Vat. arab.</i> 452	Mt 5,7	<i>Strom.</i> IV,6,38,2–4
<i>Vat. arab.</i> 452	Mt 5,10	<i>Hyp. ?</i>
<i>Vat. arab.</i> 452	Mt 5,28	<i>Strom.</i> IV,18,116,1–2; II,14,61,3?
<i>Catenae (Cordensis)</i>	Mt 5,42	<i>Hyp. ?</i>
<i>Catenae (Cramer)</i>	Mt 6,1	<i>Strom.</i> IV,22,138,2
<i>Catenae (Cramer)</i>	Mt 6,24	<i>Strom.</i> IV,6,30,4; VII,12,71,6
<i>Catenae (Cramer)</i>	Mt 10,16	<i>Strom.</i> II,13,56,2
<i>Catenae (Cramer)</i>	Mt 10,23	<i>Strom.</i> IV,10,76,1–2
<i>Catenae (Cramer)</i>	Mt 10,37	<i>Strom.</i> III,15,97,2–3
<i>Vat. arab.</i> 452	Mt 10,39	<i>Hyp. ?</i>
<i>Catenae (Cordensis)</i>	Mt 13,31–32	<i>Paed.</i> I,1,96,1–2
<i>Catenae (Cordensis)</i>	Mt 13,46	<i>Paed.</i> II,12,118,5
<i>Vat. arab.</i> 452	Mt 19,6	<i>Strom.</i> III,12,82,2–3
<i>Catenae (Cordensis)</i>	L 3,22	<i>Hyp. ?</i>
<i>Catenae (Cordensis)</i>	L 16,17	<i>Paed.</i> I,9,85,3–4
<i>Vat. arab.</i> 452	J 1,8	<i>Hyp. ?</i>
<i>Vat. arab.</i> 452	J 1,11	<i>Hyp. ?</i>
Cod. N	J 12,13	<i>Paed.</i> I,5,12,5?
Cod. N	J 13,2–5	<i>Paed.</i> II,8,63,2?
<i>Catenae (Cramer)</i>	SK 7,24–25	<i>Strom.</i> I,23,154,1
<i>Catenae (Cramer)</i>	R 8,38–39	<i>Strom.</i> IV,14,96,1
<i>Catenae (Cramer)</i>	R 10,3	<i>Strom.</i> II,9,42,5
<i>Catenae (Cramer)</i>	R 10,5	<i>Strom.</i> II,10,47,2–3
<i>Catenae (Cramer)</i>	IK 1,20	<i>Strom.</i> I,18,88,1–3; 89,1–3
<i>Catenae (Cramer)</i>	IK 1,21	<i>Strom.</i> I,18,88,3
<i>Catenae (Cramer)</i>	Žd 2,17	<i>Paed.</i> I,9,85,2
<i>Catenae (Cramer)</i>	Zj 4,5	<i>Strom.</i> V,6,35,1–2?
Maximus Confessor	?	<i>Hyp. ?</i>

Legenda k tabulkám

Catenae sexaginta quinque Graecorum Patrum in S. Lucam, B. Cordier (ed.), Antverpiae, 1628; *Symbolae in Matthaeum*, I–II, ed. B. Cordier – P. Poussines, Tolosae, 1646–47 = **Cordier**.

Clementis Alexandrini opera, quae exstant, ed. G. Hervet – J. Potter, Oxonii, 1715 = **Potter**.

Clementis Alexandrini opera, quae exstant omnia, ed. D. Nicolas le Nourry, PG 9, Paris, 1857 = **Migne**.

Th. ZAHN, *Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons und der altkirchlichen Literatur III. Supplementum Clementinum*, Erlangen: Deichert, 1884 = **Zahn**.

Catenae graecorum patrum in Novum Testamentum, I–VIII, ed. J. A. Cramer, Oxford, 1838–1844; Nachdruck Hildesheim, 1967 = **Cramer**.

H. FLEISCH, „Fragments de Clément d’Alexandrie conservés en arabe,“ in *Mélanges de L’Université Saint Joseph*, XXVII,4, Beyrouth 1947–1948, s. 63–71 = **Fleisch**.

Clemens Alexandrinus III: Stromata VII–VIII, Excerpta ex Theodoto, Eclogae Propheticae, Quis dives salvetur, Fragmenta, ed. O. Stählin, GCS 17, Leipzig: Hinrichs, 1909; ed. O. Stählin – L. Früchtel – U. Treu, Berlin: Akademie-Verlag, 1970 = **Stählin**.

F. DI BENEDETTO, „Un nuovo frammento delle *Ipotiposi* di Clemente Alessandrino,“ *Sileno* 9 (1983): 75–82 = **Di Benedetto**.

La cadena arabe del Evangelio de San Mateo, 2 sv., ed. F.-J. Caubet Iturbe, Studi e testi 254–5, Città del Vaticano, 1969–70 = **Caubet Iturbe**.

Klement Alexandrijský, *Exegetické zlomky (Eclogae propheticae – Hypotyposes)*, úvod, překlad a poznámky J. Plátová, Praha: Oikúmené, 2014 = **Plátová**.

How Many Fragments of the Hypotyposes by Clement of Alexandria Do We Have?

Keywords: Clement of Alexandria; Certain and Uncertain (Potential) Fragments of the *Hypotyposes*; *Eclogae propheticae*; Patristic Exegesis (Commentary on the Scriptures)

Abstract: According to the testimony of Eusebius, Clement of Alexandria wrote, in addition to the *Stromata*, a collection of texts equal in size. These are the eight-volume *Hypotyposes*, commenting on selected scriptural passages from both the Old and New Testaments. While the *Stromata* (with the exception of the eighth book) was preserved in its entirety, only fragments were preserved from the *Hypotyposes*. The aim of the present paper is three-fold: (1) to summarise how many fragments of Clement’s lost writing *Hypotyposes* we have, paying close attention to those fragments which are not part of Stählin’s edition – namely, the fragment discovered by Di Benedetti and the fragments surviving in Arabic *catenae*; (2) to provide a critical evaluation of Riedinger’s hypothesis that certain texts by ps.-Caesarius and Isidore of Pelusius contain 24 new fragments of Clement’s *Hypotyposes*; (3) and lastly, to present arguments for the hypothesis that the text preserved as *Eclogae propheticae* could

have (together with fragments of the *Hypotyposes*) constituted Clement's preparatory notes for a Biblical commentary.

Mgr. Jana Plátová, Ph.D.
Katedra biblických věd
CMTF UP
Univerzitní 22
771 11 Olomouc
jana.platova@upol.cz